

Aldona Zakrzewska*

WYCHOWANIE DO ŻYCIA SPOŁECZNEGO W RODZINIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

UPBRINGING TO THE SOCIETAL LIFE IN THE FAMILY SECOND REPUBLIC OF POLAND

Wstęp

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wielu przedstawicieli nauki zaczęło dostrzegać w rodzinie duży potencjał wychowawczy, odnajdując w niej również, po przeżytych nawałnicach wojennych, źródło odrodzenia społecznego¹. W oparciu o badania, prowadzone głównie przez pedagogów, psychologów i socjologów², stwierdzano, iż rodzina, stanowiąc pierwsze i naturalne środowisko wychowania, wieloaspektowo warunkuje rozwój dzieci i młodzieży. Swoje wyniki eksploracji empirycznych i ich analizę prezentowali w okresie międzywojennym tacy naukowcy, jak: Aleksander Wóycicki, Florian Znaniecki, Jan Stanisław Bystron, Zygmunt Mysłakowski, Saturnin Racinowski, Stanisław Rychliński, Halina Krahelska, Maria Lipska-Librachowa, Helena Radlińska, Henryk Rowid, Helena Podkulska, Zbigniew Liskowicz, Józef Chałasiński, Józefa Franciszka Joteyko. Warto przy tym zaznaczyć, iż uczeni w Drugiej Rzeczypospolitej czerpali także z psychologicznych badań familiologicznych prowadzonych wcześniej – na przełomie XIX i XX wieku – przez Jana Władysława Dawida i Anielę Szycównę.

Rodzina okresu międzywojennego „szkołą cnót społecznych”

Kręgi naukowe Drugiej Rzeczypospolitej donosiły, iż rodzina, stanowiąca pierwsze środowisko wychowawcze, była istotnym miejscem wychowania, w tym przygotowania młodego pokolenia do życia społecznego. W okresie międzywojennym, a szczególnie w jego początkach, miała ona w wielu przypadkach znamiona typu patriarchalnego, co uwidaczniało się głównie w środowiskach wiejskich,

---

* dr, Katedra Dydaktyki i Historii Wychowania, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

¹ K. Jakubiak, *Kierunki, metody i wyniki badań nad rodziną jako środowiskiem wychowawczym w II Rzeczypospolitej*, w: A. W. Janke (red.), *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, Toruń 2008, s. 88–90.

² A. Samsel, *Rodzina jako środowisko wychowawcze w okresie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2009, nr 1–2, s. 30.

robotniczych oraz ziemiańskich³, a co niewątpliwie warunkowało charakter wychowania. Wśród nich przeważały też rodziny wielopokoleniowe, w których osoby starsze obdarzano szacunkiem i które niejednokrotnie były nauczycielami historii Polski, a w konsekwencji krzewicielami patriotyzmu i miłości Ojczyzny⁴. Oczywiście należy mieć na względzie fakt, iż zróżnicowanie rodzin w sferze ich pochodzenia, statusu społeczno-zawodowego, poziomu wykształcenia, miejsca zamieszkiwania czy struktury organizacyjnej, determinowały ich stosunek do procesu wychowania⁵.

Spółceństwo Drugiej Rzeczypospolitej miało charakter rolniczo-przemysłowy. Największy odsetek ludności stanowili, w 1921 roku, chłopci i robotnicy rolni zamieszkujący wieś (75%) oraz proletariat przemysłowy (17%). Najlicniejszą warstwę społeczną stanowili chłopci (65%)⁶, którzy tworzyli swoistą dla tego środowiska kulturę i tradycję, odległą od świata nauki i kultury wyższej⁷. Przekazywanie owej odrębności młodszym pokoleniom stanowiło zatem specyficzny wymiar wychowania społecznego tej grupy. Należy jednak pamiętać, iż pewne elementy przygotowania dzieci i młodzieży do życia nie odbiegały od tych, które odnajdujemy również w innych warstwach społecznych tamtych czasów. Mam tu na myśli głównie sferę wychowania patriotycznego czy też kwestie związane z wielopokoleniowością rodzin.

Wprawdzie w większości przypadków chłopci nie byli wykształceni i nie mieli dostępu do literatury pedagogicznej czy prasy, a przez to nie oddziaływali na potomstwo w sposób celowy, jednak nie można powiedzieć, iż dzieci wiejskie były pozbawione oddziaływań wychowawczych. Badania prowadzone w tej dziedzinie dowodzą, iż spośród najczęściej stosowanych w tych środowiskach metod odnajdujemy: karanie, nagradzanie, przydzielanie funkcji i zadań, przykład, perswazję, instruowanie, wysuwanie sugestii⁸. Istotną rolę w zakresie wychowania społecznego spełniała wobec młodych społeczność danej osady. Wynikało to z faktu, iż, jak wspominał Józef Chałasiński, ówczesna wieś była „społceństwem rodzin”⁹ połączonych silnymi więzami wynikającymi z sąsiedztwa i wspólnych działań, w którym „gromada wiejska (...) uspołecznia w znacznej mierze osobnicze cechy chłopca przez wzajemne pomaganie sobie (...) W pewnych chwilach tworzą się gromady specjalne gwoli wspólnego wykonania jakiegoś przedsięwzięcia, takiego np. jak: żniwo, kośba, kopanie, wspólna zwózka drzewa na budowę, tarcie i przę-

³ I. Kienzler, *Dwudziestolecie międzywojenne. Wychowanie w szkole i w domu*, t. 24, Warszawa 2014, s. 112.

⁴ Ibidem, s. 113.

⁵ K. Jakubiak, *Kierunki, metody...*, op. cit., s. 93.

⁶ A. Samsel, *Wychowanie w rodzinie chłopskiej w II Rzeczypospolitej*, „Wychowanie w Rodzinie” (dalej: WwR) 2011, nr 1 (I), s. 91.

⁷ Ibidem, s. 93.

⁸ K. Kabziński, *Warunki rozwoju dziecka w rodzinie wiejskiej okresu międzywojennego*, [w:] K. Jakubiak, W. Jamrozek (red.), *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytnie*, Bydgoszcz 2002, s. 118.

⁹ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, t. 1, Warszawa 1938, s. 133.

dzenie lnu – albo ratowanie przy pożarze. Takie gromady wyciągają człowieka z chaty na świat do ludzi, ujawniają wszelkie wartości i ułomności charakteru, zalety i wady, zużywają je na cel gromadzki i uspołecniają jednostkę, ucząc ją współżycia i obrony, przyjaźni i uczynności”¹⁰. Podobną rolę w zakresie uspołecznienia młodych na wsi spełniały takie formy gromadnych zbiorowisk, jak spotkania sąsiedzkie i towarzyskie. Skupiały one na ogół wszystkich mieszkańców i posiadały walor czynnika modyfikującego strukturę tej społeczności, ponieważ wносиły do niej konkretne zwyczaje, obyczaje, kodeks postępowania społecznego¹¹.

Dzieci i młodzież wiejska wzrastały w przekonaniu, że źródłem życia i egzystencji są: rodzina jako wartość nadrzędna wobec jednostki oraz ziemia, praca i religia (zasady wiary z całą obrzędowością i zwyczajami) jako elementy wzmacniające więzi rodzinne w wymiarze biologicznym i sąsiedzkim (zbiorowości wiejskiej jako wspólnoty wsi)¹². Stąd też kształtowano w dziecku poczucie obowiązku i współodpowiedzialności za rodzinę – już dzieci w wieku czterech, pięciu lat wykonywały prace istotne dla egzystencji i funkcjonowania całej rodziny. Początkowo były to pilnowanie kur, opieka nad młodszym rodzeństwem, z czasem wypasanie większego inwentarza, praca w polu z dorosłymi. Praca na roli była bardzo ciężka, dlatego też rodzice wdrażali do niej swoje dzieci od ich najmłodszych lat, pokazując jak ważne, w wyznaczonej im roli społecznej, są: siła, pracowitość i hart¹³. Pracowitość była istotną cnotą społeczną, którą dziecko nabywało w toku wychowania na łonie rodziny¹⁴, co zdaniem Heleny Podkulskiej „rozwija (...) pilność, punktualność, sumiennosc. Przyjmując odpowiedzialność za pracę, za jej dobre wykonanie, (...) zaprawia się dziecko do samodzielności i wyrabia w sobie wolę”¹⁵. Z kolei religia, przejawiająca się we wspólnie odmawianych modlitwach, uczestnictwie we mszy świętej czy uroczystym obchodzeniu świąt kościelnych, będących nie tylko wyrazem wiary, ale też elementem integrującym rodzinę i społeczność wiejską, obecne były w życiu dziecka od „momentu jego narodzin”¹⁶. Wspomniana miłość chłopca do ziemi, przekazywana młodym w rodzinie wiejskiej, miała również swoje znamiona patriotyczne. Zaznacza to m.in. H. Podkulska, stwierdzając: „(...) miłość ojczyzny jest miłością ojcowizny, ojczyzną (...) jest jego rola, z ziemią zrosnięty gotów jest jej bronić, krew nawet za nią przelać”¹⁷.

Wychowanie dzieci chłopskich było zatem wychowaniem do wartości uznawanych przez ich rodziców i całą społeczność wiejską za istotne w warunkach, w jakich przyszło im żyć – wychowaniem do poszanowania ziemi i religii, świadomości wspólnoty i wartości pracy. Niestety, warunki i sposób ich „przekazu” odbiegały w większości rodzin od norm właściwego postępowania pedagogicznego,

¹⁰ S. Frycz, *Środowisko wiejskie pod względem wychowawczym, zobrazowane dwojako*, „Przyjaciel Szkoły” 1934, nr 15, s. 690–692.

¹¹ K. Kabziński, op. cit., s. 112–113.

¹² A. Samsel, *Wychowanie w rodzinie...*, op. cit., s. 96–99.

¹³ Ibidem, s. 99–101.

¹⁴ K. Kabziński, op. cit., s. 118.

¹⁵ H. Podkulska, *Środowisko wiejskie*, Lwów 1938, s. 16.

¹⁶ A. Samsel, *Wychowanie w rodzinie...*, op. cit., s. 101–102.

¹⁷ H. Podkulska, *Środowisko wiejskie*, op. cit., s. 18.

sprzyjającego prawidłowemu rozwojowi osobowości – brak czułości i serdeczności rodzicielskiej oraz dbania o potrzeby dzieci, oschłość i surowość wobec nich (brak pieśszczt, przytulania, całowania), a niejednokrotnie stosowanie przemocy fizycznej, psychicznej czy nawet wyzysku¹⁸. Wśród naukowców tamtego okresu pojawiały się wobec tego wątpliwości, czy dziecko żyjące nieustannie w atmosferze oziębłości uczuciowej, udręki i upokorzeń miało szansę na właściwy rozwój w sferze społecznej. Owszem, to mogło kształtować w młodych umiejętność walki z trudami życia i przeciwnościami losu. Jednak trudno zaprzeczyć, że nie prowadziło do rozwoju cech ważnych z punktu widzenia współżycia społecznego, chociażby altruizmu, empatii czy wrażliwości na krzywdę innych, ale sprzyjało wykształceniu w stosunkach interpersonalnych nieufności, podejrzliwości czy nawet złośliwości¹⁹.

Inaczej przebiegało funkcjonowanie rodziny robotniczej w mieście. Proletariat przemysłowy wywodził się w dużej mierze z chłopów, którzy przybyli do miasta „za chlebem”. Wykorzeni z środowisk, w których wzrastali, pozbawieni oparcia w rodzinie i bezpieczeństwa oraz przynależności terytorialnej i społecznej, żyli w poczuciu utraty tożsamości, co niewątpliwie zaburzało prawidłowy przekaz wychowawczy kierowany wobec potomstwa, szczególnie w sferze społecznej. Pogłębiały to problemy, panującego w czasach międzywojennych, bezrobocia. Niemożność znalezienia pracy i godziwego utrzymania rodziny wprowadzały stan destabilizacji i frustracji jej członków, a w konsekwencji niewłaściwych kontaktów interpersonalnych między nimi, co nie sprzyjało kształtowaniu postaw prospołecznych. Nawet, jeśli rodzice posiadali pracę, która stanowiła wielką wartość społeczną, to niejednokrotnie, w związku ze złą sytuacją ekonomiczną kraju, musieli poświęcać jej większość swojego czasu, co wprowadzało chaos w rodzinie, ponieważ dzieci w tym czasie funkcjonowały poza oddziaływaniem wychowawczym dorosłych, a niejednokrotnie pod wpływem „ulicy” oferującej antyspołeczne reguły życia²⁰. Brak równowagi ekonomicznej w środowisku robotników²¹ bez wątpienia determinował również wychowawcze funkcjonowanie rodzin, spychając je na margines społeczny. W konsekwencji jej członkowie, pozbawieni stabilizacji na płaszczyźnie zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich, nie mieli czasu i siły myśleć o odpowiedzialności obywatelskiej i społecznej.

Nędza i wielodzietność wielu rodzin proletariackich sprawiały, że ich sytuacja mieszkaniowa, wynikająca m.in. z przeludnienia pomieszczeń, była wręcz fatalna i negatywnie oddziaływała na młodych w sferze moralnej. Czasami wszyscy żyli w jednej izbie, w której dzieci były świadkami sytuacji demoralizujących je, m.in. spotkań alkoholowych, stosunków seksualnych²². Jeszcze gorsze warunki rozwoju

¹⁸ M. Librachowa, S. Studencki (red.), *Dziecko wsi polskiej: próba charakterystyki*, Warszawa 1934, s. 33; B. Tyfran, *Czyste wody uczuć*, Warszawa 1975, s. 213.

¹⁹ K. Kabziński, op. cit., s. 127; A. Samsel, *Wychowanie w rodzinie...*, op. cit., s. 100. Zob. M. Librachowa, S. Studencki (red), op. cit., s. 64, 81.

²⁰ M. Śliwińska-Zarzecka, *Praca zarobkowa kobiet a życie rodzinne*, w: *Rodzina: pamiętnik I Katolickiego Studium o rodzinie*, Poznań 1936, s. 434–440.

²¹ A. Oderfeldówna, *Młodzież przedmieścia: z badań ankietowych na Ochocie*, Warszawa 1937.

²² Ibidem, s. 3–4; J. Kобрzyński, *Materiały I Kongresu Mieszkaniowego*, „Opiekun Społeczny” 1938, nr 2, s. 16, 19.

mieli młodzi, których rodziny żyły na peryferiach miast w tzw. bieda-osiedlach, będących środowiskiem zaniku wszelkich hamulców moralnych oraz skupiskiem postaw antyspołecznych, głównie przestępczości i prostytucji²³. Brak właściwego oddziaływania społecznego potęgowała jeszcze niska frekwencja szkolna dzieci wywodzących się z tych środowisk. Ich edukacja kończyła się najczęściej na etapie początkowym. Ograniczało to aspiracje młodych do znalezienia jakiegokolwiek pracy i zaspokojenia najistotniejszych potrzeb swoich i swojej rodziny²⁴. Można powiedzieć, że dziedziczyli oni po rodzicach syndrom beznadziei i przeświadczenia o tym, że nie mają żadnego wpływu na życie społeczne, a funkcjonując poza jego nawiasem, nie interesowali się tym, co dzieje się w państwie, kraju, świecie²⁵.

Z drugiej strony trudna sytuacja finansowa rodzin proletariackich, skłaniająca dzieci do podejmowania prac domowych na rzecz rodziny, a nawet pracy zarobkowej, podobnie jak w rodzinie chłopskiej implikowała kształtowanie się w nich poczucia odpowiedzialności za rodzinę jako podstawową i najmniejszą komórkę społeczną. Poza tym, jak w każdej rodzinie, niezależnie od jej statusu społecznego czy materialnego, negatywne skutki jej niedostatku finansowego czy uczuciowego i emocjonalnego ojca, niwelowała w jakiejś części matka, dbająca o to, aby każdy otrzymał coś do jedzenia oraz trochę jej ciepła i serca. Swoim przykładem pociągała niewątpliwie młodych do troski o każdego bez wyjątku, kształtując w nich dobroć, sprawiedliwość, uczciwość, a także wychowując ku wartościom właściwie pojętej pracy i rodziny²⁶.

W sposób odmienny przebiegało wychowanie w domach właścicieli ziemskich, którzy stanowili wprawdzie tylko 1% społeczeństwa²⁷, ale w sposób istotny oddziaływali na funkcjonowanie społeczne kraju. Większość rodzin ziemiańskich, poprzez swoje życie i postawę, tworzyła ogniska gorliwego wychowania społecznego. Solidaryzując się z zasadami obowiązującymi członków Związku Ziemian, wolne środki pieniężne inwestowali w polepszenie warsztatów pracy, troszcząc się o byt swoich pracowników, a jako polscy patrioci nabywali krajowe produkty, wspierając w ten sposób polskich przedsiębiorców i polską gospodarkę. Właściwe postawy obywatelskie przekazywane dzieciom stanowiły wręcz podstawę życia codziennego tych rodzin. Przejawiało się to we wpajaniu im szacunku do pracy na roli oraz do drugiego człowieka, i to nie tylko krewnych, ale również wszystkich pracowników dworu, niezależnie od ich pozycji społecznej. W ten sposób kształtowano w potomkach uczciwość, sprawiedliwość i etos pracy²⁸.

Rodziny ziemiańskie bardzo dbały o właściwy rozwój swoich dzieci, stąd też już kilkuletnie powierzano opiece bon, które troszczyły się nie tylko o ich bezpie-

²³ H. Jadwidzyk, *Sprawa mieszkaniowa*, „Opiekun Społeczny” 1938, nr 12, s. 26.

²⁴ M. Śliwińska-Zarzecka, op. cit., s. 440.

²⁵ A. Samsel, *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, WwR 2013, nr 1 (VII), s. 245.

²⁶ A. Majewska, *Warunki życia dzieci bezrobotnych na Woli*, w: H. Radlińska (red.), *Społeczne przyczyny niepowodzeń szkolnych*, Kraków 1937, s. 139–148; M. Parzyńska, *Pomoc kobiecie – pomocą dla rodziny*, „Opiekun Społeczny” 1938, nr 6, s. 9.

²⁷ A. Samsel, *Wychowanie w rodzinie...*, op. cit., s. 91.

²⁸ *Ibidem*, s. 113–114, 118.

czeństwo, ale także edukację, obejmującą elementy wychowania obywatelskiego, m.in. lekcje historii czy geografii. Kiedy zaś przychodził okres nauki szkolnej, chłopców oddawano do starannie wybranej szkoły, która dobrze przygotowywała ich do życia, również w zakresie obowiązków obywatelskich. Nawet czas wakacji rodzice wykorzystywali do wyrabiania w dzieciach cech niezbędnych do podjęcia w przyszłości odpowiedzialności za swoją rodzinę i Ojczyznę. Stąd też zabawy w „wojsko” imitowały bitwy i postacie poznane na lekcjach historii Polski. Natomiast tak charakterystyczne dla ziemian rozrywki, jakimi były jeździectwo czy myślistwo, formowały w młodzieży tężyznę i sprawność fizyczną, opanowanie, odpowiedzialność, zdolność podejmowania racjonalnej decyzji w sytuacjach ekstremalnych, wytrwałość i cierpliwość. Zabiegano także o to, aby w czasie wolnym od zajęć szkolnych chłopcy wdrażali się do pracy na gospodarstwie przez podejmowanie konkretnych prac, a w konsekwencji nabywali cechy, tak potrzebne w życiu społecznym, jak: odpowiedzialność, obowiązkowość, sumienność i staranność²⁹.

Wychowaniu społecznemu podlegały także córki ziemian. Rygorystycznie przestrzegano, aby dorastające dziewczęta oddawały się w czasie wolnym pożytecznym czynnościom, które wyrabiały w nich pracowitość, cierpliwość i poczucie odpowiedzialności społecznej. Najczęściej były to haftowanie i robienie na drutach, ale także działalność charytatywna, polegająca na opiekowaniu się biednymi rodzinami we wsi oraz uczeniu wiejskich dzieci podstaw katechizmu, czytania, pisania i rachowania³⁰.

Szkoła, państwo i Kościół – środowiskami wspierającymi działania wychowawcze rodziny w Drugiej Rzeczypospolitej

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka sytuacji reprezentatywnych rodzin okresu międzywojennego wskazuje na ich pewne niedostatki w zakresie wychowawczym. Świadomi tego byli także teoretycy pedagogiki i pedagodzy-praktycy Drugiej Rzeczypospolitej, wskazując wprawdzie na rodzinę jako pierwszoplanowe środowisko wychowawczych oddziaływań, ale jednocześnie dostrzegając jej niedomagania, a także brak pełnej świadomości pedagogicznej rodziców oraz potrzebę respektowania i wspierania przez szkołę, państwo i Kościół rodzicielskich poczynań wychowawczych³¹.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w społeczeństwie nastąpił wzrost zainteresowania sprawami szkoły postrzeganej jako instytucja otwarta na rodzinę oraz na podjęcie pracy pedagogicznej integrującej wpływy wychowawcze tych środowisk. W latach międzywojennych zaczęto zabiegać o taką współpracę szkoły z rodzicami uczniów, której celem byłoby reprezentowanie interesów rodziny

²⁹ Ibidem, s. 114-116.

³⁰ Ibidem, s. 116.

³¹ J. Woroniecki, *Wychowanie społeczne i praca społeczna*, Warszawa 1921, s. 7-8; J. Janota-Bzowski, *Szkoła i rodzina, ich wzajemny stosunek i formy współżycia*, Lwów-Warszawa 1930, s. 12.

oraz podniesienie jej wiedzy pedagogicznej³². Pewną rolę w tej kwestii odgrywały poświęcone niniejszej trosce pedagogiczne książki i broszury, w których informowano o sytuacji polskich rodzin oraz potrzebie współdziałania rodziny i szkoły³³. Wspierały je również czasopisma, będące organami zrzeszeń rodzicielskich, związków nauczycielskich i szkolnych. Należały do nich m.in.: „Rodzina” (1922–1923), „Głos Rodziców” (1927), „Świat, Dom i Szkoła” (1929), „Rodzina i Dziecko” (1935–1939), „Dom i Szkoła Powszechna” (1939)³⁴. Ze swojej strony szkoła dążyła do poszerzenia „oferty” dydaktycznej o elementy wychowawcze, w tym aspekty obejmujące wychowanie społeczne³⁵, respektujące w czasach sanacji wychowanie obywatelsko-państwowe³⁶. Wśród nich znalazły się m.in. koła rodzicielskie (grona rodziców)³⁷ oraz patronaty klasowe i szkolne (opieka szkolna/koła opieki rodzicielskiej). W praktyce swoje zadania spełniały bardziej patronaty, będące bezpośrednią komórką wzajemnych relacji rodziców i szkoły. Składały się one z rodziców uczniów jednej klasy, którzy współpracowali z jej nauczycielami i wychowawcą. Ich praca obejmowała wszystkie dziedziny życia szkolnego, w tym również wychowania społecznego, dotyczącego stosunków interpersonalnych, opartych na uczciwości, szlachetności, wzajemnym poszanowaniu czy tolerancji, a także etosu pracy w zakresie karności, pracowitości, odpowiedzialności, samodzielności, oszczędności³⁸.

Dostrzegając potrzebę współpracy rodziny i szkoły, również na niwie wychowania społecznego, pedagodzy tamtych czasów zaznaczali, iż „pion wychowawczy oprzeć się (...) musi na idei współdziałania”³⁹. Tę konieczność spójności działań wychowawczych rodziny i szkoły uznawały również czynniki rządzące. Szczególnie uwidaczniało się to w propozycjach pedagogiki sanacyjnej, która postulowała oparcie życia społecznego szkoły na zasadzie zgodności działań

³² M. Okrasa, *Współpraca rodziny i szkoły na przykładzie szkół w Lublinie w okresie II Rzeczypospolitej*, „WwR” 2013, nr 1 (VII), s. 219.

³³ Wśród nich warto wymienić kilka, np.: A. Rudnicki, *Dom i szkoła*, „Rocznik Pedagogiczny” 1924, nr, s. 121–126; F. Znaniecki, *Socjologia wychowania. Wychowujące społeczeństwo*, t. 1, Kraków 1928; J. Chałasiński, *Rodzina i szkoła a szersze grupy społeczne*, Chowania 1929, nr 1, s. 45–57; Janota-Bzowski, *Szkoła i rodzina, ich wzajemny stosunek i formy współżycia*, Lwów–Warszawa 1930; A. Rondthaler, *Czego szkoła oczekuje od rodziców*, Warszawa 1930; E. Szeinbokówna, *Współpraca domu ze szkołą*, Lwów–Warszawa 1930; R. Chirowski, *Na drodze do współpracy domu ze szkołą*, Przemysł 1932; J. S. Bystroń, *Uspołecznienie szkoły*, Warszawa 1933; H. Radlińska, *Stosunek wychowawczy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 1935; J. Rendznerowa, *Współdział rodziców w obywatelskim wychowaniu młodzieży*, Warszawa 1935.

³⁴ K. Jakubiak, *Relacje rodziny i szkoły w polskiej myśli pedagogicznej i praktyce edukacyjnej XIX i początków XX wieku*, w: R. Grzybowski, T. Maliszewski (red.), *W służbie nauki, kultury i edukacji: księga pamiątkowa dedykowana prof. Lechowi Mokrzejkiemu z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej*, Gdańsk 2006, s. 209.

³⁵ S. Podoleński, *Podręcznik pedagogiczny wskazówki dla rodziców i wychowawców*, Kraków 1930, s. 333; M. Ziemiłowicz, *Rodzina a wychowanie państwowe*, Lwów–Warszawa 1933, s. 10.

³⁶ J. Adamski, *Koła rodzicielskie i patronaty klasowe*, Lwów 1932, s. 30.

³⁷ Koła rodzicielskie, skupiające rodziców uczniów z jednej szkoły, funkcjonowały w polskich szkołach średnich w roku 1927 w liczbie 204, zaś w roku 1930 – 253; M. Okrasa, op. cit., s. 222–224.

³⁸ Ibidem, s. 224–225.

³⁹ F. Mittek, *Idea współdziałania w szkole nowoczesnej*, Włocławek 1936, s. 8.

szkolnych z działaniami domu rodzicielskiego dziecka i wzajemnego przenikania się tych środowisk wychowawczych⁴⁰.

Jednym z istotnych jej elementów było współdziałanie w zakresie wychowania spółdzielczego, stanowiącego specyficzną formę budzenia w dzieciach i młodzieży samorządności i poczucia świadomości społecznej, a w konsekwencji ukształtowania aktywnego społeczeństwa⁴¹. Szkoła poprzez nauczycieli zabiegała o poparcie ze strony rodziców inicjatyw spółdzielczości uczniowskiej, promującej aktywność i samodzielność wychowanków, organizowanej na wzór idei spółdzielczości dorosłych zwalczających egoizm i bezwzględny pościg za zyskiem, a także wyzwalających w jej członkach życzliwość, wewnętrzną karność, poczucie obowiązkowości i pracowitości oraz solidaryzm, współdziałanie i wzajemną pomoc⁴². Intensywny rozwój tej formy działalności uczniowskiej wchodzącej w zakres wychowania społecznego i obywatelskiego nastąpił w latach 30., dzięki zapisom ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku⁴³, która wprowadziła do programów nauczania treści dotyczące wychowania gospodarczego i spółdzielczego, uznając je za ważny element wychowania państwowego⁴⁴.

Współdziałanie szkoły i rodziny w zakresie wychowania do życia społecznego dotyczyło również spraw związanych z wychowaniem obywatelskim młodych Polaków (narodowym za panowania endecji czy państwowym w czasach władzy sanacji), o które dbały czynniki rządzące, podkreślając, że wszelkie działania wychowawcze mają być zorientowane na „przekształcenie psychiki polskiej, (...) przemianę negatywnego odruchu wobec państwa na pozytywny”⁴⁵. Państwo, zabiegając o zbieżność działań wychowawczych szkoły i rodziny w zakresie przekazu dzieciom i młodzieży obowiązującego w Polsce ideału wychowania, nie tylko ingerowało, przez Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w wymiar programowy realizowany w szkołach, ale podejmowało również współpracę z czasopismami i stowarzyszeniami, które na płaszczyźnie swoich poczynań odnosiły się także do kwestii wychowania odbywającego się na łonie rodziny.

Zdając sobie sprawę, iż prasa stanowi istotne medium, czynniki polityczne nie omieszczały tego wykorzystać. W sposób szczególny „pochylono” się nad pismami kobiecymi, które przez swoje odbiorczynie kobiety-matki, bardziej od ojców zainteresowane o dobro dzieci w tamtych czasach, lansowały charakter oddziaływania wychowawczego rodziny. Jednym z najbardziej reprezentatywnych w okresie międzywojennym magazynem kobiecym, kierowanym do inteligencji (kobiet mieszczańskich i ziemiańskich) i pełniącym rolę opiniotwórczą, był „Bluszczy”⁴⁶.

⁴⁰ J. Milenkiewicz, *Organizacja wychowania w szkole powszechnej*, Wilno 1936, s. 87.

⁴¹ S. Wojciechowski, *Zagadnienia wychowawcze spółdzielni*, Lwów 1931, s. 15.

⁴² A. Patkowski, *Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei spółdziałania*, Warszawa 1922.

⁴³ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz. U. z 1932 r., nr 38, poz. 389.

⁴⁴ Magiera, *Współpraca rodziny i szkoły w wychowaniu spółdzielczym dzieci i młodzieży w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „WwR” 2011, nr 2 (II), s. 106–112.

⁴⁵ M. Ziemnowicz, op. cit., s. 25.

⁴⁶ U. Wenta, *Polskie czasopisma kobiece okresu międzywojennego*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 2013, nr 1, s. 18–19.

Jego redakcja popierała wszelkie formy działalności społecznej, dostrzegając w nich „szansę rozwoju świadomości obywatelskiej kobiet, co przyczynić się miało do świątłego wychowania pokoleń, a w konsekwencji do właściwego funkcjonowania państwa”⁴⁷. Na jego łamach przedstawiano rodzinę jako fundament wychowania odpowiedzialnego obywatela swojego narodu i państwa⁴⁸. Tygodnik inspirował kobiety do wychowania polegającego na wdrażaniu młodych do powinności obywatelskich, zalecając: „...trzeba (...) działać i na najbliższych, wyrzebić warcholstwo, partyjną nienawiść, bezpłodne sarkania na wszystko, co się w państwie naszym dzieje, wpoić tę opinię, że posiadanie państwa jest największym szczęściem narodu”⁴⁹. Zaznaczano, iż dzięki odpowiedniej atmosferze domu rodzinnego, określanej przez Z. Iwaszkiewiczową mianem „ducha rodzinnego”, którą tworzy głównie matka, kształtowane są w młodym pokoleniu cechy zaangażowanego społecznie Polaka, takie jak: odpowiedzialność, pracowitość, sumienność, etos pracy, siła charakteru⁵⁰.

Oddziaływanie państwa na wychowanie w rodzinie odbywało się także przez stowarzyszenia. Jedną z najbardziej ukierunkowanych na rodzinę organizacji prorządowych, adresowanych do kobiet, był Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939), liczący 50 tysięcy członkiń i posiadający oddziały w całym kraju⁵¹. Ukierunkowany był on na ukazaniu rodzicom istoty wychowania obywatelskiego, w którego zakres wpisuje się wychowanie do życia społecznego. Podkreślała to jedna z czołowych działaczek Związku Hanna Pohoska: „celem naszym stać się musi tworzenie obywatela świadomego swoich obowiązków względem państwa, umiającego je spełniać i posiadającego wewnętrzną potrzebę – nakaz ku spełnianiu tych obowiązków. To ostatnie, przełożone na język codzienny, jest miłością, czcią, szacunkiem dla państwa. Te trzy warunki: świadomość (rozumienie), umiejętność, oraz chęć czy uczucie są koniecznym warunkiem stworzenia obywatelstwa”⁵².

Obok szkoły i państwa, znaczącym środowiskiem wspierającym działania wychowawcze rodziny był Kościół katolicki, co wynikało z dominacji tej konfesji w społeczeństwie Drugiej Rzeczypospolitej. Przedstawiciele Kościoła widzieli w rodzinie pierwsze i naturalne środowisko wychowawcze, w tym także „szkołę cnót obywatelskich i społecznych”. Dostrzegali jednocześnie jej niedomagania i potrzebę współpracy rodziny z innymi czynnikami wychowania. Zalecali więc rodzinie korzystać z pomocy państwa i szkoły⁵³. Sami również nie uchylali się

⁴⁷ <http://ksiazki.onet.pl/bluszcz-w-latach-1918-1939-tematyka-spoeczna-oraz-problemy-kultury-i-literatury> (dostęp 26.02.2015).

⁴⁸ J. R., *Rodzina jako czynnik wychowawczy i społeczny*, „Bluszcz” 1925, nr 37, s. 1059; 1925, nr 38, s. 1083.

⁴⁹ A. S., *Ku otrzeźwieniu*, „Bluszcz” 1923, nr 2, s. 9.

⁵⁰ Z. Iwaszkiewiczowa, *Wychowawcze znaczenie rodziny*, „Bluszcz” 1934, nr 21, s. 22.

⁵¹ M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „WwR” 2013, nr 1 (VII), s. 261–262.

⁵² H. Pohoska, *Wychowanie obywatelskie*, w: [b. r.], *Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932*, Warszawa 1932, s. 21.

⁵³ A. Zakrzewska, *Rodzina a wychowanie do odpowiedzialności społecznej w ujęciu przedstawicieli pedagogiki katolickiej okresu międzywojennego*, w: J. M. Garbula, A. Zakrzewska, W. Sawczuk (red.), *Świat rodziny. Perspektywa interdyscyplinarna – wobec trwania i zmiany*, Toruń 2013, s. 192–211.

od niesienia wsparcia, a nawet zaznaczali, że „zanim ktoś będzie dobrym obywatelem, wpiery winien być moralnym człowiekiem, za co odpowiadają Kościół i rodzina”⁵⁴.

Ta pomoc rodzinie polegała m.in. na uświadamianiu rodzicom ich powinności wychowawczych, również na płaszczyźnie wychowania społecznego. Kościół czynił to przez swoje nauczanie zawarte w dokumentach (m.in. encyklice papieża Piusa XI *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*⁵⁵, *Kodeksie Prawa Kanonicznego*), a także wielu publikacjach wydawanych samodzielnie⁵⁶ lub na łamach czasopism⁵⁷. Do przedstawicieli międzywojennej pedagogiki katolickiej⁵⁸, reprezentujących doktrynę Kościoła w zakresie wychowania do odpowiedzialności społecznej na łonie rodziny, należeli m.in.: o. Jacek Woroniecki, ks. Wincenty Granat, Karol Górski, ks. Konstanty Józef Michalski, ks. Jan Cierniewski, ks. Zygmunt Bielawski, ks. Aleksander Wóycicki, ks. Antoni Szymański, ks. Jędrzej Cierniak, s. Barbara Żulińska, ks. Stanisław Podoleński.

Kościół wpływał na rodziny również przez prasę i to nie tylko poprzez czasopisma ogólnopolskie, rzędu „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”, „Ruch Katolicki” czy „Przegląd Powszechny”. Jednym z jej rodzajów była prasa parafialna. Nie miała ona wprawdzie szerokiego zasięgu oddziaływania, ale była istotnym medium dla wiernych związanych z Kościołem lokalnym. Niejednokrotnie pisma te, poza informacjami dotyczącymi problematyki kościelnej i wspólnoty parafialnej, poruszały problematykę pedagogiczną, znacząco kształtując wychowawczy charakter społeczności parafialnych⁵⁹.

⁵⁴ J. Macała, *Polska katolicka w myśli politycznej II Rzeczypospolitej*, Toruń 2005, s. 27.

⁵⁵ Pius XI, *Divini Illius Magistri*, Rzym 1929.

⁵⁶ J. Woroniecki, *Wychowanie społeczne i praca społeczna*, Warszawa 1921; J. Cierniewski, *Katolicyzm a nasze odrodzenie narodowe. Szkic historyczno-moralny*, Poznań 1925; Z. Bielawski, *Zagadnienia wychowawcze*, Lwów 1926; A. Szymański, *Stanowisko religii w szkole*, Poznań 1927; S. Podoleński, *Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców*, Kraków 1930; K. Górski, *Wychowanie społeczne*, Poznań 1936; B. Żulińska, *Matka obywatelka (pogadanki o wychowaniu dzieci)*, Lwów 1938.

⁵⁷ B. Żulińska, *Kilka słów o wychowaniu społecznym*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” (dalej: MKiW) 1925, nr 8; Z. Bielawski, *Kilka reguł kształcenia woli*, MKiW 1926, nr 1; S. Podoleński, *Zagrożone dzieci*, „Przegląd Powszechny” 1926, nr 169; J. Cierniak, *Kwestia moralnego wychowania młodzieży w dzieciństwie i wieku szkolnym*, „MKiW” 1929, nr 1–2; K. Górski, *Rodzina a współczesne prądy pedagogiczne*, „Ruch Katolicki” 1935, nr 5; J. Cierniewski, *O nowym człowieku*, „Ruch Katolicki” 1936, nr 6; K. Michalski, *Małżeństwo i rodzina w świetle filozofii chrześcijańskiej*, w: S. Bross (red.), *Rodzina. Pamiętnik I. Katolickiego Studium o Rodzinie w Poznaniu 1935*, Poznań 1936; A. Wóycicki, *Wychowanie i ustrój społeczny*, „Ateneum Kapłańskie” 1936, nr 38; J. Cierniewski, *Abstynencja jako czynnik kształcenia woli i charakteru*, „MKiW” 1938, nr 1; A. Wóycicki, *Wychowanie społeczeństwa*, „Prąd” 1938, nr 36; A. Siara, *Prawa i obowiązki wychowawcze rodziny według encykliki „Divini Illius Magistri” Ojca Świętego Piusa XI*, „MKiW” 1939, nr 1–2.

⁵⁸ Vide J. Kostkiewicz, *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Kraków 2013.

⁵⁹ M. Piwarczyk, *Model rodziny i wychowania rodzinnego w parafialnej prasie wielkopolskiej na przykładzie „Tygodnika Parafii Zbąszyńskiej”*, „WwR” 2011, nr 2 (II), s. 81–104.

Zakończenie

O. Jacek Wroniecki, jeden z pedagogów Drugiej Rzeczypospolitej, podkreślał, iż „nie ma wychowania, które by nie było społecznym, a to zarówno dlatego, że celem jego jest nie tylko postęp jednostki, ale i ład społeczny, jak i dlatego, że głównym czynnikiem wychowawczym nie jest jednostka, ale społeczność czy to ta najdrobniejsza, jak rodzina lub szkoła, czy też największa, jak Państwo lub Kościół⁶⁰”. Wielu teoretyków i praktyków „świata” pedagogiki międzywojennej zastanawiało się, jak kształtować te sfery charakteru człowieka, które odnoszą się do życia społecznego, a zarazem uświadamiało społeczeństwu, że konieczne jest w tej kwestii systematyczne wychowanie obywatelskie, wyrabiające w obywatelach potrzebę działania na rzecz dobra społecznego. Pierwszy etap tego wychowania sytuowali w rodzinie, zaznaczając jednocześnie, że musi być ono wspierane przez szkołę, państwo i Kościół, i tylko wzajemne współdziałanie tych środowisk może przynieść pozytywne rezultaty.

BIBLIOGRAFIA

- [b. r.]. 1936. *Rodzina: pamiętnik I Katolickiego Studium o rodzinie*, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej, Poznań.
- Adamski J. 1932.** *Koła rodzicielskie i patronaty klasowe*, [b. m. w.], Lwów.
- Ankiewiczowa M. 1932.** *Szkoła i dom we współpracy*, Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”, Warszawa, „Bluszcz”, nr 50.
- Bielawski Z. 1926.** *Kilka reguł kształcenia woli*, Stowarzyszenie Księży Prefektów, Lwów, MKiW z. 1.
- Bielawski Z. 1926.** *Zagadnienia wychowawcze*, Nakładem autora, Lwów.
- Bross S. (red.). 1936.** *Rodzina. Pamiętnik I. Katolickiego Studium o Rodzinie w Poznaniu 1935*, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej, Poznań.
- Bystron J. S. 1933.** *Uspołecznienie szkoły*, Arct M., Warszawa.
- Chałasiński J. 1929.** *Rodzina i szkołą a szersze grupy społeczne*, Nakładem Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, Katowice, „Chowanna”, nr 1.
- Chałasiński J. 1938.** *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, t. 1, Państwowy Instytut Kultury Wsi, Warszawa.
- Chirowski R. 1932.** *Na drodze do współpracy domu ze szkołą*, Druk Jana Łazora, Przemysł.
- Ciemniewski J. 1925.** *Katolicyzm a nasze odrodzenie narodowe. Szkic historyczno-moralny*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.

⁶⁰ J. Wroniecki, *Wychowanie społeczne...*, op. cit. s. 7–8.

- Ciemniewski J. 1936.** *O nowym człowieku*, Akcja Katolicka w Polsce, Warszawa, Ruch Katolicki, R. 6.
- Ciemniewski J. 1938.** *Abstynencja jako czynnik kształcenia woli i charakteru*, Stowarzyszenie Księży Prefektów, Lwów, MKiW, z. 1.
- Cierniak J. 1929.** *Kwestia moralnego wychowania młodzieży w dzieciństwie i wieku szkolnym*, Stowarzyszenie Księży Prefektów, Lwów, MKiW, z. 1–2.
- Dzięciołowska-Brykańska Z. 1937.** *Dom i szkoła*, Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”, Warszawa, „Bluszcz”, nr 48.
- Frycz S. 1934.** *Środowisko wiejskie pod względem wychowawczym, zobrazowane dwójako*, Wyd. Leonard Borkowski, Poznań, „Przyjaciel Szkoły”, nr 15.
- Garbula J. M., Zakrzewska A., Sawczuk W. (red.) 2013.** *Świat rodziny. Perspektywa interdyscyplinarna – wobec trwania i zmiany*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Górski K. 1935.** *Rodzina a współczesne prądy pedagogiczne*, Organ Akcji Katolickiej, Warszawa, „Ruch Katolicki”, nr 5.
- Górski K. 1936.** *Wychowanie społeczne*, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej, Poznań.
- Grzybowski R., Maliszewski T. (red.) 2006.** *W służbie nauki, kultury i edukacji: księga pamiątkowa dedykowana prof. Lechowi Mokrzeckiemu z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Iwaszkiewiczowa Z. 1934.** *Wychowawcze znaczenie rodziny*, Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”, Warszawa, „Bluszcz”, nr 21.
- Jadwidczyk H. 1938.** *Sprawa mieszkaniowa*, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, Warszawa, „Opiekun Społeczny”, nr 12.
- Jakubiak K., Jamrożek W. (red.) 2002.** *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytnie*, Wyd. Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Janke A. W. (red.) 2008.** *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familio logicznej*, Akapit, Toruń.
- Janota-Bzowski J. 1930.** *Szkoła i rodzina, ich wzajemny stosunek i formy współżycia*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa.
- Kienzler I. 2014.** *Dwudziestolecie międzywojenne. Wychowanie w szkole i w domu*, T. 24, Edipresse Polska SA, Bellona SA, Warszawa.
- Kobrzyński J. 1938.** *Materiały I Kongresu Mieszkaniowego*, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, Warszawa, „Opiekun Społeczny”, nr 2.
- Kostkiewicz J. 2013.** *Kierunki i koncepcje pedagogiki katolickiej w Polsce 1918–1939*, Impuls, Kraków.
- Librachowa M., Studencki S. (red.) 1934.** *Dziecko wsi polskiej: próba charakterystyki*, cz. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Macafa J. 2005.** *Polska katolicka w myśli politycznej II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Magiera E. 2011.** *Współpraca rodziny i szkoły w wychowaniu spółdzielczym dzieci i młodzieży w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa (dalej: KPSW), Jelenia Góra, WwR, nr 2 (II).
- Milenkiewicz J. 1936.** *Organizacja wychowania w szkole powszechnej*, Dobra Prasa, Wilno.

- Mittek F. 1936.** *Idea współdziałania w szkole nowoczesnej*, Spółdzielcza Księgarnia Szkolna, Włocławek.
- Oderfeldówna A. 1937.** *Młodzież przedmieścia: z badań ankietowych na Ochocie*, [b. w.], Warszawa.
- Okrasa M. 2013.** *Współpraca rodziny i szkoły na przykładzie szkół w Lublinie w okresie II Rzeczypospolitej*, KPSW, Jelenia Góra, WwR, nr 1 (VII).
- Parzyńska M. 1938.** *Pomoc kobiecie – pomocą dla rodziny*, Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej, Warszawa, „Opiekun Społeczny”, nr 6.
- Patkowski A. 1922.** *Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei spółdziałania*, „Nasza Księgarnia”, Warszawa.
- Piwowarczyk M. 2011.** *Model rodziny i wychowania rodzinnego w parafialnej prasie wielkopolskiej na przykładzie „Tygodnika Parafji Zbąszyńskiej”*, KPSW, Jelenia Góra, WwR, nr 2 (II).
- Piwowarczyk M. 2013.** *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, KPSW, Jelenia Góra, WwR, nr 1 (VII).
- Podkulska H. 1938.** *Środowisko wiejskie*, Skł. Gł. Księg. R. Schweitzer, Lwów.
- Podoleński S. 1926.** *Zagrożone dzieci*. Wydawnictwa Księży Jezuitów, Kraków, „Przegląd Powszechny”, t. 169.
- Podoleński S. 1930.** *Podręcznik pedagogiczny. Wskazówki dla rodziców i wychowawców*, Wydawnictwo Księży Jezuitów, Kraków.
- Pohoska H. 1932.** *Wychowanie obywatelskie*, w: *Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932*, Wydawnictwo Wydziału Prasowego ZPOK, Warszawa.
- R. J. 1925.** *Rodzina jako czynnik wychowawczy i społeczny*, Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”, Warszawa, „Bluszcz”, nr 37, 38.
- Radlińska H. (red.) 1937.** *Społeczne przyczyny niepowodzeń szkolnych*, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Kraków.
- Radlińska H. 1935.** *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Rendznerowa J. 1935.** *Współdział rodziców w obywatelskim wychowaniu młodzieży*, [b. w.] Warszawa.
- Rondthaler A. 1930.** *Czego szkoła oczekuje od rodziców*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa.
- Rudnicki A. 1924.** *Dom i szkoła*. Samuel Dickstein, Warszawa, „Rocznik Pedagogiczny”, nr 2.
- S. A. 1923.** *Ku otrzeźwieniu*, Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”, Warszawa, „Bluszcz”, nr 2.
- Samsel A. 2009.** *Rodzina jako środowisko wychowawcze w okresie II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1–2.
- Samsel A. 2011.** *Wychowanie w rodzinie chłopskiej w II Rzeczypospolitej*, KPSW, Jelenia Góra, WwR, nr 1 (I).
- Samsel A. 2013.** *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, KPSW, Jelenia Góra, WwR, nr 1 (VII).

- Siara A. 1939.** *Prawa i obowiązki wychowawcze rodziny według encykliki „Divini Illius Magistri” Ojca Świętego Piusa XI*, Stowarzyszenie Księży Prefektów, Lwów, MKiW, z. 1–2.
- Sztejnbockówna E. 1930.** *Współpraca domu ze szkołą*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa.
- Szymański A. 1927.** *Stanowisko religii w szkole*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Tyfran B. 1975.** *Czyste wody uczuć*, [b. w.], Warszawa.
- Wenta U. 2013.** *Polskie czasopisma kobiece okresu międzywojennego*, Książnica Pomorska im. S. Staszica, Szczecin, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, nr 1.
- Wojciechowski S. 1931.** *Zagadnienia wychowawcze spółdzielni*, [b. w.], Lwów.
- Woroniecki J. 1921.** *Wychowanie społeczne i praca społeczna*, Skł. Gł. księg. „Kroniki Rodzinnej”, Warszawa.
- Wóycicki A. 1936.** *Wychowanie i ustrój społeczny*, Seminarium Duchowne we Włocławku, Włocławek, „Ateneum Kapłańskie”, t. 38.
- Wóycicki A. 1938.** *Wychowanie społeczeństwa*, Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, Warszawa, „Prąd”, t. 36.
- Ziemnowicz M. 1932.** *Rodzina a wychowanie państwowe*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa.
- Znaniecki F. 1928.** *Socjologia wychowania. Wychowujące społeczeństwo*, T. 1, Druk Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Żulińska B. 1925.** *Kilka słów o wychowaniu społecznym*, Stowarzyszenie Księży Prefektów, Lwów, MKiW, z. 8.
- Żulińska B. 1938.** *Matka obywatelka (pogadanki o wychowaniu dzieci)*, Towarzystwo „Biblioteka Religijna” im. X. Arcybiskupa Bilczewskiego, Lwów.

STRESZCZENIE

Rodzina w Drugiej Rzeczypospolitej, pomimo jej zróżnicowania, postrzegana była i jest przez teoretyków i badaczy, zarówno z zakresu pedagogiki, jak i socjologii czy psychologii, jako istotne środowisko wychowawcze na płaszczyźnie rozwoju moralnego, religijnego, a szczególnie obywatelskiego, w którym przebiegała inicjacja społeczna, czyli wprowadzanie dzieci i młodzieży do obowiązków życia społecznego. Zaznaczają oni, że po czasach I wojny światowej w rodzinie, która uległa dużemu przekształceniu, polegającemu na odejściu od modelu autorytarno-patriarchalnego, upatrywano wręcz powszechnie odrodzenia społeczeństwa. Współcześni badacze rodziny dwudziestolecia międzywojennego podkreślają w tym aspekcie szczególną rolę matki, głównie na płaszczyźnie kształtowania postaw patriotycznych. Jednocześnie wskazują, iż już w ówczesnych czasach istniała potrzeba współdziałania na tym polu z innymi środowiskami, jak: szkoła, państwo i Kościół.

Słowa kluczowe: rodzina w Drugiej Rzeczypospolitej, wychowanie obywatelskie, wychowanie społeczne, wychowanie patriotyczne.

SUMMARY

The family in the Second Republic of Poland despite its diversity was perceived by theoreticians and researchers of pedagogy, sociology and psychology as an essential upbringing environment concerning moral, religious and civic development. They also mention that after World War I the family was transformed and it abandoned the authoritarian-patriarchal model. The family was to bring the rebirth of the society then. The researchers of the interwar period emphasize the special role of the mother, particularly concerning the patriotic conduct. They also indicate that in those days there was a need to cooperate with school, state and Church.

Keywords: the family in the Second Republic of Poland, upbringing civic, upbringing societal, upbringing patriotic.